

بخش اوّل

تاریخ و آغاز آن

تاریخ چیست و مورخ کیست؟

مقدمه

در ابتدای سال تحصیلی، بعید است که شما هنگام پرداختن به درس‌هایی مانند عربی، فارسی، زبان انگلیسی و نظایر آن از خود پرسید «این درس‌ها چیست؟» حتی اگر کسی از شما در این باره سؤال کند، می‌توانید به او پاسخ بدهید. اما در مورد تاریخ، مسئله فرق می‌کند؛ چون در گذر زمان مفهوم تاریخ یکسان نبوده است، حتی اگر امروزه از افراد مختلف پرسید «تاریخ چیست؟» یا برای آشنایی با نظریات پژوهشگران به کتاب‌های مختلف رجوع کنید، خواهید دید که پاسخ‌ها یکسان نیست. با مطالعه‌ی این درس یک بار دیگر سؤال مذکور را از خود پرسید، آن‌گاه ببینید آیا به پاسخی قانع‌کننده دست یافته‌اید.

تاریخ و مورخ

میراث‌هایی از زندگی، تلاش و کوشش و اندیشه‌های پیشینیان در اختیار داریم. تاریخ شرح همین ماجراهاست؛ تاریخ سرگذشت زندگی اجتماعی انسان است؛ سرگذشتی که بسیار طولانی است و خود از ماجراهای بسیاری تشکیل شده است. علم تاریخ به بررسی رویدادها و جریان‌های دینی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، علمی و ادبی در گذشته می‌پردازد. مورخ نیز کسی است که این بررسی را انجام می‌دهد و حاصل آن را به صورت یک نوشته‌ی کوتاه (مقاله) یا بلند (کتاب) عرضه می‌کند. وی برای انجام این کار، از حاصل کوشش‌های سایر پژوهشگران نیز استفاده می‌کند. می‌دانید چگونه؟ در تاریخ دوره‌ی راهنمایی خواندید که از عمر خط ۵۰۰۰ سال می‌گذرد؛ بنابراین، آثار مکتوب به جای مانده نیز مربوط به همین مدت است اما در کتاب‌های تاریخی موضوعات مربوط به چندین قرن پیش از پیدایش خط نیز شرح داده شده است؛ مورخ این اخبار را از کجا آورده است؟ وقتی می‌گوییم خط در حدود ۵۰۰۰ سال پیش اختراع شده است، به این معنا نیست که کتاب‌نویسی هم از ۵۰۰۰ سال پیش آغاز شده است؛ زیرا خط، ابتدا «تصویری» بوده

می‌دانید که هزاران سال از عمر انسان بر روی زمین می‌گذرد و از قدیمی‌ترین دوران تاکنون، تغییرات بسیاری در زندگی او پدید آمده است. روزگاری انسان‌ها به صورتی بسیار ابتدایی می‌زیستند. هنوز نه ابزاری ساخته شده بود، نه حیوانی اهلی شده بود، نه آتش و فلزات کشف شده بودند و نه دهکده‌ها و شهرها پدید آمده بودند. خط نیز اختراع نشده بود تا از این طریق تجربه‌های نسل‌های پی‌درپی اندوخته شود و به نسل‌های بعد منتقل گردد. بنابراین، زندگی انسان بسیار سخت می‌گذشت. او برای تأمین غذا و حفظ کردن خود از آسیب سرما و حیوانات درنده و بیماری‌ها باید کوشش بسیاری می‌کرد و تمام قوای جسمی و روحی خویش را به کار می‌گرفت.

با گذشت زمان بر تجربیات انسان افزوده شد و به تدریج توانست ابزار بسازد، کشاورزی کند، خانه بسازد، وسایل حمل و نقل تهیه کند و روز به روز بر طبیعت تسلط بیشتری یابد. کم‌کم شهرها به وجود آمدند، دولت‌ها تشکیل گردیدند، پیامبران برای هدایت انسان‌ها مبعوث شدند و اینک ما، با وجود جنگ‌های خونین و سایر مشکلات و مسائل،

بخش بسیاری از آگاهی‌های تاریخی — به‌ویژه درباره‌ی گذشته‌های دور — از طریق فعالیت‌های باستان‌شناسی به‌دست آمده است.

کتاب‌های ادبی، دینی، اجتماعی و جز آن‌ها از دوره‌های پیشین به‌جا مانده است. این مجموعه به مورّخ کمک بسیاری می‌کند تا بتواند گذشته را بشناسد و از ماجراهای آن مطلع شود. مگر مورّخ در پی آگاهی از گذشته نیست؟ پس هرچه را از گذشته به‌جا مانده است — حتی نامه‌های شخصی و اداری، قصّه‌ها و افسانه‌ها، تابلوهای نقاشی، روزنامه‌ها و... — را مورد استفاده قرار می‌دهد.

تاریخ دانش بسیار گسترده‌ای است. به‌همین دلیل، هیچ‌کس به‌تنهایی نمی‌تواند در همه‌ی موضوعات و دوره‌های تاریخی متخصص و صاحب‌نظر شود، ناچار هرکس می‌کوشد در یکی از دوره‌های تاریخی تخصص یابد؛ مثل دوره‌ی باستان، قرون وسطا و قرون جدید.

گفتیم که مورّخ به کمک آثار و اخباری که از گذشته به‌جا مانده است، به نگارش تاریخ می‌پردازد اما چنین نیست که هرکس با مطالعه‌ی آثار و اخبار بتواند تاریخ بنویسد. حتی ماهرترین پزشک و مهندس و بهترین شیمی‌دان و فیزیک‌دان، بدون آموزش‌های مخصوص و تمرین بسیار، نمی‌تواند یک موضوع تاریخی بنویسد. اگر هم بنویسد، نوشته‌اش ناقص خواهد بود.

و برای این که به صورت «الفبایی» درآید، تغییرات بسیاری کرده است. زمانی هم که الفبا شکل گرفت، هنوز مورّخی به معنای امروز نبود تا مثل عصر ما به ثبت اخبار پردازد.

بعدها، کسانی که به شغل وقایع‌نگاری مشغول بودند تا مدت‌ها تنها به ثبت جنگ‌های پادشاهان و سایر اعمال آنان می‌پرداختند.

با کمی اندیشه در این باره، درمی‌یابید که کار مورّخ چندان هم ساده نیست. اکنون بینیم مورّخ چگونه تاریخ را بررسی می‌کند و به نگارش آن می‌پردازد.

تاریخ‌نگاری

مورّخ برای نگارش تاریخ، همه‌ی چیزهایی را که از گذشته به‌جا مانده بررسی می‌کند و برای این کار از دانش‌های بسیاری کمک می‌گیرد. یکی از آن دانش‌ها، «باستان‌شناسی» است. آیا می‌دانید باستان‌شناس کیست؟ باستان‌شناس کسی است که به گردآوری اشیاء و ابزارهای قدیمی و طبقه‌بندی آن‌ها و پژوهش درباره‌ی آن‌ها می‌پردازد و با استخراج و کشف آثار مربوط به انسان‌های پیشین، نظیر خرابه‌های مسکونی، ظرف‌ها، سکه‌ها، لوحه‌ها، مجسمه‌ها و... از دل زمین یا بررسی آثار باقی مانده مانند تخت جمشید، طاق‌بستان، مسجد جامع اصفهان و صدها اثر دیگر، گزارش‌هایی درباره‌ی آن‌ها تهیه می‌کند. باستان‌شناسان تاکنون موفق شده‌اند نکات بسیاری درباره‌ی زندگی انسان در روی زمین و تمدن‌های بسیار قدیمی کشف و شناسایی کنند.

علاوه بر این، در گذشته در دربار شاهان، وقایع‌نگارانی بوده‌اند که وظیفه‌شان ثبت وقایع و اخبار بوده است. آن‌ها ماجراهای مربوط به جنگ، ازدواج، شکار، میهمانی، ساختن بناها و... را می‌نوشتند.

هم‌چنین طیّ سالیان دراز، بعضی از مردم، خاطرات زندگی و سفرهای خود را نوشته‌اند. از آن گذشته،

می توان بیچی را باز یا بسته کرد، با یک اسکناس می توان چیزی خرید و با یک وسیله‌ی نقلیه می توان به مکان و مقصدی سفر کرد. اگر با این دید به تاریخ نگاه کنیم، خواهیم گفت که تاریخ به هیچ کاری نمی آید! اما با این حال، زندگی امروز و فردای ما با تاریخ عجین است. حتی اگر مخالف آن باشیم، بدان نیازمندیم. سیاستمداران برای موفقیت در کار خویش ناچارند هم تاریخ سرزمین خود و هم تاریخ

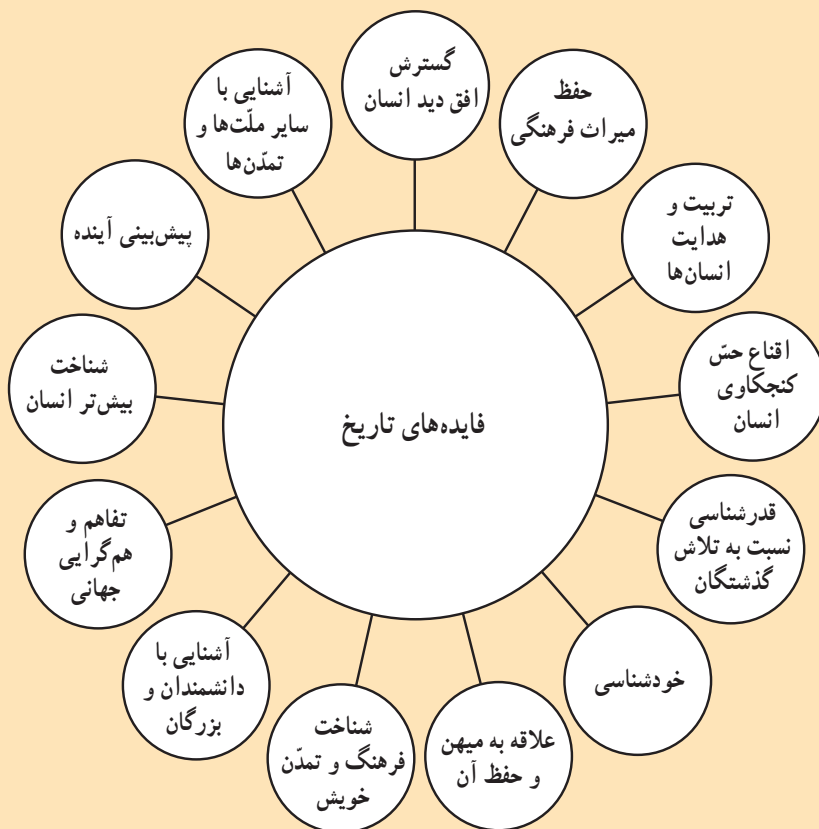
فواید مطالعه‌ی تاریخ

«به فرض که پذیرفتیم تاریخ‌نگاری، حرفه‌ای ویژه است؛ اصلاً تاریخ به چه کار می آید؟ اگر تاریخ نخوانیم چه اتفاقی می افتد؟ تاریخ مربوط به گذشته است و گذشته دسترس نیست.» این‌ها حرف‌هایی است که ممکن است شما بشنوید یا شاید هم حرف دل خود شما باشد اما بیایید کمی بیش‌تر فکر کنیم؛ می‌دانیم که به وسیله‌ی یک آچار

ورزشی مربوط به دوران قبل از خود یعنی تاریخ ورزش آگاهی یابد. هرکس در هر شغل و حرفه‌ای که هست، به داشتن آگاهی‌های تاریخی درباره‌ی حرفه‌ی خود نیازمند است اما تاریخ فایده‌هایی مهم‌تر از این‌ها هم دارد. فایده‌هایی که مربوط به یک حرفه یا مخصوص پیر و جوان و دختر و پسر نیست بلکه فایده‌های عام‌تری است که مربوط به همه‌ی انسان‌ها و همه‌ی زمان‌هاست. در نمودار زیر با برخی از این فایده‌ها آشنا می‌شوید.

کشورهای دیگر را بدانند؛ فیلم‌سازان برای تهیه‌ی فیلم‌های تاریخی، از مطالعه‌ی تاریخ ناگزیرند؛ ادیبان برای فهم و شناخت اشعار و نوشته‌های زمان‌های قبل، از مطالعه‌ی تاریخ آن عصر کمک می‌گیرند؛ هنرمندان با مطالعه‌ی آثار هنری قبل از خود و اوضاع و احوال مربوط به آن آثار و نیز بررسی سرگذشت ابداع‌کنندگان آن‌ها، نگرشی عمیق‌تر می‌یابند و در کار خود موفق‌تر می‌شوند، حتی ورزش‌کاران نیز پس از چندی احساس می‌کنند که باید از ماجراهای

مهم‌ترین فایده‌های مطالعه‌ی تاریخ

تاریخ گذاری

یک توضیح

- ه.ش. و یا ش. ← هجری شمسی
- ه.ق. و یا ق. ← هجری قمری
- ق. م. ← قبل از میلاد مسیح (ع)
- م. ← میلادی یا بعد از میلاد مسیح (ع)

هجری شمسی، تقویم رسمی ایرانی - اسلامی، هجری قمری تقویم رسمی عربی - اسلامی و میلادی تقویم رسمی اروپایی است. در ایران تا قبل از تاج‌گذاری رضاشاه، تقویم قمری رایج بود و از آن پس، تقویم شمسی رایج شد. به همین دلیل، کتاب‌های تاریخی که تا این زمان نوشته شده حوادث را به سال قمری نوشته‌اند و بنابراین حوادث مهم تاریخی مربوط به آن دوران به تقویم قمری ثبت شده است؛ مانند سال‌های تأسیس یا انقراض سلسله‌ها (تأسیس سلسله‌ی صفوی = ۹۰۷ ق.، انقراض سلسله‌ی صفوی = ۱۱۳۵ ق.). به همین دلیل در کتاب‌های درسی معمولاً حوادثی که به تاریخ قمری یا میلادی (مسیحی) مشهور است به همان تاریخ بیان می‌شود و برای یادگیری بیشتر، معادل شمسی آن نیز نوشته می‌شود که برای مطالعه‌ی همه نوع تاریخ (مانند تاریخ دوران قدیم و جدید یا تاریخ علوم) باید آن را بیاموزیم.

تقسیم‌بندی دوره‌های تاریخ

به دلیل سابقه‌ی طولانی زندگی بشر و براساس ویژگی‌های هر دوره از زندگی یک ملت یا همه‌ی ملّت‌ها، مورّخان تقسیم‌بندی‌هایی را برای تاریخ مطرح کرده‌اند. این تقسیم‌بندی‌ها سبب می‌شوند که شناخت روشن‌تر و درست‌تری از گذشته به دست آوریم. در این جا سه نوع تقسیم‌بندی را که برای تاریخ بشر - به طور کلی - ارائه شده است، می‌بینید.

«الف» } ۱- دوران پیش از تاریخ
 } ۲- دوران تاریخی

«ب» } ۱- عصر سنگ
 } ۲- عصر فلز

- ۵- شکوفایی شهرنشینی و رشد آیین‌های بزرگ (از ۳۰۰۰ تا ۷۰۰ سال پیش از میلاد)
۶- دوران امپراتوری‌های بزرگ و ارتباطات گسترده بین‌المللی (۷۰۰ سال پیش از میلاد تا ۱۴۰۰ میلادی)
۷- دوران اکتشافات جغرافیایی و گسترش فن دریانوردی و رنسانس (۱۴۰۰ تا ۱۶۰۰ میلادی)
۸- دوران رشد روزافزون فن‌آوری و تحول علوم پایه (۱۶۰۰ تا ۱۹۶۰ میلادی)
۹- دوران فن‌آوری صنعتی و الکترونیکی (۱۹۶۰ تا کنون)

یکی از مشهورترین تقسیم‌بندی‌های تاریخ بشر تقسیم دوران زندگی انسان به پنج مرحله‌ی زیر است:

۱- دوره‌ی پیش از تاریخ، ۲- دوره‌ی باستان، ۳- دوره‌ی میانه (قرون وسطا)، ۴- دوره‌ی جدید، ۵- دوره‌ی معاصر.

اگرچه این تقسیم‌بندی را مورّخان اروپایی بر مبنای سیر تاریخ اروپا ارائه کرده‌اند اما با تغییراتی می‌توان آن را برای تاریخ ایران نیز به کار گرفت. این کتاب درسی نیز با توجه به همین تقسیم‌بندی تنظیم شده است.

- «پ» } ۱- دوران شکار و گردآوری غذا (از ۱/۵ میلیون تا ۱۰ هزار سال پیش از میلاد)
 } ۲- دوران کشاورزی و اهلی کردن جانوران (از ۱۰ هزار تا ۷ هزار سال پیش از میلاد)
 } ۳- دوران زندگی در دهکده‌های اولیه (از ۷ هزار تا ۳۵۰۰ سال پیش از میلاد)
 } ۴- دوران آغاز شهرنشینی و تشکیل حکومت‌های اولیه (از ۳۵۰۰ تا ۳۰۰۰ سال پیش از میلاد)

پرسش‌های نمونه

- ۱- تاریخ را تعریف کنید.
- ۲- باستان‌شناس چه کسی است و چگونه کار می‌کند؟
- ۳- پنج مورد از منابعی را که می‌توان در مطالعه‌ی تاریخ از آن‌ها استفاده کرد، نام ببرید.
- ۴- چهار مورد از فواید مطالعه‌ی تاریخ را نام ببرید.
- ۵- تقسیم‌بندی پنج مرحله‌ای تاریخ بشر را مشخص کنید.

اندیشه و جست‌وجو

- ۱- با کمک دبیر محترم خود، یک رویداد یا جریان تاریخی را انتخاب و درباره‌ی آن مطالعه کنید. سپس فایده یا فایده‌های این بررسی را در کلاس بیان نمایید.
- ۲- موارد دیگری از آیات قرآنی را که نشانگر اهمیت مطالعه‌ی تاریخ است، استخراج کنید.
- ۳- درباره‌ی تقسیم‌بندی‌های خاص مربوط به تاریخ ایران و دلایل هر تقسیم‌بندی مطلبی تهیه کنید.